

Social Contract and Political Legitimacy: A Comparative Study of Locke's Theory and Consultative Principles in Al-Kawakibi's Thought

Mahmood Valizadeh¹ , Ali Mohseni Moshtaghin^{2✉} and Mohammad Hasan Elahimanesh³

1. Department of Political Sciences, Qo.C., Islamic Azad University, Qom, Iran. Email: mahvalizadeh46@gmail.com

2. Corresponding Author, Department of Political Sciences, Qo.C., Islamic Azad University, Qom, Iran.

Email: mohseni004@iau.ac.ir

3. Department of Political Sciences, Qo.C., Islamic Azad University, Qom, Iran. Email: mhe038@iau.ac.ir

Article Info

Article type:
Research Article

Article history:

Received 09 November 2025
Received in revised form 08 February 2026
Accepted 11 March 2026
Available online 21 March 2026

Keywords:

Consultative principles,
John Locke,
Abd al-Rahman al-Kawakibi,
Social contract,
Political legitimacy

ABSTRACT

Objective: This study was conducted with the aim of comparatively examining the theory of social contract and political legitimacy in the thought of John Locke and the consultative principles in the thought of Abd al-Rahman al-Kawakibi, in order to identify the similarities and differences in their views regarding the source of political legitimacy and the role of the people.

Method: The present study was carried out using a qualitative approach and a comparative analytical method. The data were collected through documentary study and content analysis of the key works of these two thinkers and were then closely examined.

Results: The findings showed that, in Locke's theory, the social contract is based on the voluntary consent of citizens and the limited delegation of authority, whereas in al-Kawakibi's thought, shura is grounded in the active participation of the people and continuous consultation. The main difference between the two views lies in the source of power: Locke considers it to be derived from the people, while al-Kawakibi defines it within the framework of divine values. Nevertheless, both emphasize popular consent, the limitation of power, the rule of law, the separation of powers, supervisory mechanisms, the right to resist tyrannical government, and the importance of awareness and education.

Conclusion: The results indicate that political legitimacy, regardless of the different intellectual origins in the East and the West, is inseparably linked to the consent and conscious participation of the people. In fact, the establishment of a stable political system requires creating a balance between governing power and citizens' rights, which can only be achieved through limiting power, continuous oversight, and guaranteeing the right to resist tyranny. Therefore, both thinkers believe that without public support and transparent legal frameworks, governance will lose its moral and political validity.

Cite this article: Valizadeh, M., Mohseni Moshtaghin, A. & Elahimanesh, M. H. (2026). Social Contract and Political Legitimacy: A Comparative Study of Locke's Theory and Consultative Principles in Al-Kawakibi's Thought. *New Research in Islamic Humanities Studies*, 5 (9), 1-23. <https://doi.org/10.22034/api.2026.2081675.1616>

© Author(s) retain the copyright and full publishing rights.

DOI: <https://doi.org/10.22034/api.2026.2081675.1616>

Publisher: Lorestan University.

Introduction

Political legitimacy is a fundamental concept in political theory that distinguishes between “mere power” and “accepted power”; for a government to remain stable, it requires not only the ability to exercise power but also the acceptance and consent of citizens. The sources of legitimacy have been interpreted differently across various intellectual traditions. In the Western tradition, John Locke bases legitimacy on the social contract and the explicit or implicit consent of the people; individuals relinquish part of their natural freedom in order to preserve their natural rights. In Islamic political thought, Abd al-Rahman al-Kawakibi defines legitimacy within the framework of shura (consultation), popular participation, consultation with the people, and adherence to justice. Despite their different backgrounds, both approaches emphasize the central role of the people in conferring legitimacy and create the possibility for conceptual dialogue between the two traditions.

The importance of a comparative study of Locke and al-Kawakibi lies in the fact that it offers a deeper understanding of the diversity of theoretical and institutional solutions for organizing political power and, in the contemporary context of legitimacy crises, can serve as an inspiration for designing political institutions, strengthening public participation, and limiting power. However, such a comparative study also faces challenges such as historical, cultural, and linguistic differences, as well as divergences in epistemological foundations and political theology, and must therefore avoid inappropriate comparisons and oversimplification.

A review of previous studies shows that research has been conducted on the anthropological foundations of Locke’s social contract, as well as on his legal thought and its connection to human rights. Nevertheless, there remains a significant gap in the systematic comparative analysis between Locke’s social contract theory and al-Kawakibi’s consultative principles, especially with regard to the theoretical foundations of legitimacy, the proposed institutional structures, and the mechanisms of delegation and oversight of power. To fill this gap, the present study examines these dimensions through a precise comparative analysis. The main objective of this research is to compare Locke’s theory of social contract and political legitimacy with al-Kawakibi’s principles of shura. It addresses two central questions: (1) How does each thinker define the basis of legitimacy, and what similarities and differences exist between their approaches? (2) How do both thinkers explain the structures for limiting power, the mechanisms of delegating authority, and the role of the people as the final arbiter of legitimacy? The novelty of this study lies in providing a systematic and multidimensional analysis of the theoretical foundations, institutions, and practical mechanisms of legitimation in the two intellectual traditions, thereby contributing to comparative political theory and enhancing the possibility of intercultural dialogue.

Method

The present study was carried out using a qualitative approach and a comparative analytical method. The data were collected through documentary study and content analysis of the key works of these two thinkers and were then closely examined.

Results

The findings showed that, in Locke's theory, the social contract is based on the voluntary consent of citizens and the limited delegation of authority, whereas in al-Kawakibi's thought, shura is grounded in the active participation of the people and continuous consultation. The main difference between the two views lies in the source of power: Locke considers it to be derived from the people, while al-Kawakibi defines it within the framework of divine values. Nevertheless, both emphasize popular consent, the limitation of power, the rule of law, the separation of powers, supervisory mechanisms, the right to resist tyrannical government, and the importance of awareness and education. In other words, perfection is a passage from dependence on what is other than the self toward the realization of the authentic self.

Conclusion

Political legitimacy constitutes a fundamental question concerning the origin and basis of rightful authority, to which different intellectual traditions have offered diverse responses. Locke's theory of the social contract and the concept of shura in al-Kawakibi's thought represent two distinct yet significantly convergent approaches, both of which emphasize the central role of the people in legitimizing government. The aim of this study was to conduct a comparative examination of the theory of social contract and political legitimacy in the thought of John Locke and the consultative principles in the thought of Abd al-Rahman al-Kawakibi. Employing a qualitative approach and a comparative analytical method, the study first identified and analyzed the key concepts of political legitimacy, social contract, shura, delegation of authority, and limitation of power in the works of the two thinkers. It then examined the theoretical foundations and institutional structures of each framework separately, and finally, through a systematic comparative analysis, identified the major points of convergence and divergence between the two approaches.

The findings demonstrated that the concept of social contract in Locke's theory is grounded in the conscious and voluntary consent of citizens, whereby individuals delegate part of their authority to government in order to secure the more effective protection of their natural rights; such delegation, however, remains limited and conditional. By contrast, the concept of shura in al-Kawakibi's thought emphasizes the active participation of the people in major political decisions, while obliging the ruler to govern through consultation with the ummah, uphold justice, and adhere to the principles of Sharia. The principal distinction between the two approaches lies in the source of political authority: Locke conceives it as entirely popular and contractarian, whereas al-Kawakibi situates it within the framework of divine values and Islamic law. Nevertheless, both thinkers stress the necessity of popular consent and participation as indispensable conditions of legitimate government, maintaining that no political order can claim legitimacy without the acceptance of the people. The study further revealed that both thinkers regard institutional mechanisms for limiting power as essential to preserving legitimacy. Locke emphasizes the separation of powers, the rule of law, and free elections, while al-Kawakibi underscores consultative assemblies, adherence to Sharia, and the

supervisory role of scholars and intellectuals. In both frameworks, these institutional arrangements function as safeguards against the concentration of power and the emergence of despotism, thereby playing a vital role in sustaining political legitimacy. Likewise, the mechanisms of delegated authority and the role of the people as the ultimate arbiters of legitimacy are conceptualized in broadly comparable terms. Locke argues that the people have the right to dismiss a government that systematically violates the social contract and to establish a new political arrangement; this right of resistance serves as a practical guarantee for the protection of citizens' rights. Similarly, al-Kawakibi maintains that the ummah has the right to resist and depose a tyrannical ruler, justifying this right through the religious duty of enjoining good and forbidding evil. Both thinkers also place strong emphasis on awareness, education, and active participation, arguing that without these elements legitimacy risks degenerating into passive acquiescence, which in turn paves the way for authoritarianism.

The strategies proposed by the two thinkers for reconstructing political order after despotism exhibit both similarities and differences. Locke emphasizes a return to the state of nature and the reconstruction of the social contract through broad popular participation, whereas al-Kawakibi focuses on gradual cultural reform, the revival of *ijtihad*, and the promotion of religious rationality.

Nonetheless, both stress the importance of learning from past experiences, institutionalizing oversight mechanisms, and strengthening public education. Based on the findings of this study, it is recommended that future research undertake broader comparative analyses incorporating additional thinkers from different intellectual traditions in order to identify more universal patterns of political legitimacy. Furthermore, empirical studies on the application of social contract theory and consultative principles in contemporary political systems could shed further light on the relationship between theory and practice. From a practical perspective, the results suggest that the design of political institutions should be grounded in the principles of popular participation, the separation and distribution of power, the rule of law, and the establishment of robust oversight mechanisms. In addition, civic education programs should focus on strengthening critical thinking, awareness of civil rights and responsibilities, and civic courage in order to cultivate citizens capable of active participation in democratic systems. In Islamic societies, the integration of consultative principles with democratic structures may provide a viable pathway toward legitimate governance that is both compatible with religious tradition and responsive to modern needs.

Ultimately, this study has shown that political legitimacy, regardless of its theoretical origin, requires the active consent and participation of the people, the limitation and accountability of power, and the protection of citizens' rights. These principles, in turn, may serve as a foundation for constructive dialogue among different intellectual traditions.

Author Contributions

All authors contributed equally to the conceptualization of the article and writing of the original and subsequent drafts.

Data Availability Statement

Data available on request from the authors.

Acknowledgements

The authors would like to thank the anonymous reviewers for their insightful comments and constructive feedback, which significantly improved the quality of this manuscript. We also extend our gratitude to our colleagues for their valuable discussions and technical support throughout this research.

Ethical Considerations

The authors strictly adhered to the highest standards of research integrity. The authors avoided data fabrication, falsification, plagiarism, and any other form of scientific misconduct.

Funding

This research did not receive any specific grant from funding agencies in the public, commercial, or not-for-profit sectors.

Conflict of Interest

The authors declare no conflict of interest.

قرارداد اجتماعی و مشروعیت سیاسی: مطالعه تطبیقی نظریه لاک و اصول شورایی در اندیشه کواکبی

محمود ولی زاده^۱، علی محسنی مشتقین^۲، محمدحسن الهی منش^۳ ✉

۱. گروه علوم سیاسی، واحد قم، دانشگاه آزاد اسلامی، قم، ایران. رایانامه: mahvalizadeh46@gmail.com

۲. نویسنده مسئول، گروه علوم سیاسی، واحد قم، دانشگاه آزاد اسلامی، قم، ایران. رایانامه: mohseni004@iau.ac.ir

۳. گروه علوم سیاسی، واحد قم، دانشگاه آزاد اسلامی، قم، ایران. رایانامه: mhe038@iau.ac.ir

اطلاعات مقاله	چکیده
نوع مقاله: مقاله پژوهشی،	هدف: این پژوهش با هدف مطالعه تطبیقی نظریه قرارداد اجتماعی و مشروعیت سیاسی در اندیشه جان لاک و اصول شورایی در اندیشه عبدالرحمن کواکبی انجام شده است تا وجوه اشتراک و تفاوت دیدگاه آنان درباره منشأ مشروعیت سیاسی و نقش مردم بررسی شود.
تاریخچه مقاله: تاریخ دریافت: ۱۴۰۴/۰۸/۱۸ تاریخ بازنگری: ۱۴۰۴/۱۱/۱۹ تاریخ پذیرش: ۱۴۰۴/۱۲/۲۰ تاریخ انتشار: ۱۴۰۵/۰۱/۰۱	روش پژوهش: پژوهش حاضر با رویکرد کیفی و به روش تحلیل تطبیقی انجام شده است. داده‌ها نیز از طریق مطالعه اسنادی و تحلیل محتوای آثار کلیدی این دو متفکر گردآوری و مورد واکاوی قرار گرفته‌اند.
کلیدواژه‌ها: اصول شورایی، جان لاک، عبدالرحمن کواکبی، قرارداد اجتماعی، مشروعیت سیاسی	یافته‌ها: یافته‌ها نشان داد که در نظریه لاک، قرارداد اجتماعی بر رضایت داوطلبانه شهروندان و تفویض محدود اختیار استوار است، در حالی که در اندیشه کواکبی، شورا بر مشارکت فعال مردم و مشورت مستمر تأکید دارد. تفاوت اصلی دو دیدگاه در منشأ قدرت است؛ لاک منشأ قدرت را مردمی می‌داند، اما کواکبی آن را در چارچوب ارزش‌های الهی تعریف می‌کند. با این حال، هر دو بر رضایت مردمی، محدودسازی قدرت، حاکمیت قانون، تفکیک قدرت، سازوکارهای نظارتی، حق مقاومت در برابر حکومت ظالم، و اهمیت آگاهی و آموزش تأکید دارند.
	نتیجه‌گیری: نتایج نشان می‌دهد که مشروعیت سیاسی، صرف‌نظر از خاستگاه‌های متفاوت فکری در شرق و غرب، پیوندی ناگسستنی با رضایت و مشارکت آگاهانه مردم دارد. در واقع، استقرار یک نظام سیاسی پایدار نیازمند ایجاد توازن میان قدرت حاکم و حقوق شهروندان است که تنها از طریق محدودسازی قدرت، نظارت مستمر و تضمین حق مقاومت در برابر استبداد حاصل می‌شود. بنابراین، هر دو اندیشمند بر این باورند که بدون همراهی عمومی و چارچوب‌های قانونی شفاف، حاکمیت و جاهت اخلاقی و سیاسی خود را از دست خواهد داد.

استناد: ولی زاده، محمود؛ محسنی مشتقین، علی و الهی منش، محمدحسن. (۱۴۰۵). قرارداد اجتماعی و مشروعیت سیاسی: مطالعه تطبیقی نظریه لاک و اصول شورایی

در اندیشه کواکبی. *پژوهش‌های نوین در مطالعات علوم انسانی اسلامی*، (۹)، ۵، ۲۳-۱.

<https://doi.org/10.22034/api.2026.2081675.1616>

© نویسندگان.

ناشر: دانشگاه لرستان.

DOI: <https://doi.org/10.22034/api.2026.2081675.1616>

مقدمه

مشروعیت سیاسی یکی از بنیادی‌ترین مفاهیم در نظریه‌پردازی سیاسی است که تمایز میان قدرت صرف و قدرت مشروع را تعریف می‌کند (حسینی و بیننده، ۱۴۰۴: ۱۹۰). حکومت‌ها نه تنها نیازمند توان اعمال قدرت، بلکه نیازمند پذیرش و رضایت شهروندان هستند تا بتوانند به‌طور پایدار عمل کنند (ساسان^۱، ۲۰۲۱: ۳۶). این مشروعیت می‌تواند از منابع متفاوتی نشأت بگیرد که در سنت‌های فکری مختلف به‌شکل‌های متمایز تبیین شده است (نیوتن و ون دث^۲، ۲۰۱۶: ۴۱۵). جان لاک در سنت فلسفه سیاسی غربی، مشروعیت را بر پایه قرارداد اجتماعی و رضایت صریح یا ضمنی شهروندان بنا می‌کند که در آن، افراد با واگذاری بخشی از آزادی‌های طبیعی خود به حکومت، انتظار دارند که حقوق طبیعی‌شان حفظ شود (میرعلی و موسوی، ۱۴۰۱: ۱۶۵). عبدالرحمن کواکبی در سنت اندیشه اسلامی، مشروعیت را در چارچوب اصول شورایی و مشارکت مردمی تعریف می‌کند که در آن، حاکمیت باید بر اساس مشورت با مردم و رعایت اصول عدالت اعمال گردد (حسینی، ۱۴۰۱: ۵). این دو رویکرد، اگرچه از زمینه‌های فکری متفاوتی برخاسته‌اند، هر دو بر نقش محوری مردم در مشروعیت‌بخشی به حکومت تأکید دارند و امکان گفتگوی مفهومی میان دو سنت را فراهم می‌آورند (لو^۳، ۲۰۱۸: ۱۵۵). بررسی تطبیقی مفهوم مشروعیت سیاسی در اندیشه لاک و کواکبی از اهمیت زیادی برخوردار است. شناخت مبانی مشروعیت در سنت‌های فکری متفاوت، امکان درک عمیق‌تری از تنوع راه‌حل‌های مفهومی و نهادی در سازماندهی قدرت سیاسی فراهم می‌آورد و نشان می‌دهد که چگونه جوامع مختلف به پرسش‌های بنیادین درباره رابطه میان حاکمان و محکومان پاسخ داده‌اند (دال^۴، ۲۰۰۵: ۱۵۰). در دوران معاصر که بسیاری از جوامع با بحران‌های مشروعیت و چالش‌های حکمرانی مواجه‌اند، بازخوانی و مقایسه این دو چارچوب نظری می‌تواند بینش‌های ارزشمندی درباره طراحی نهادهای سیاسی، تقویت مشارکت مردمی و محدودسازی قدرت ارائه دهد (لی‌فارت^۵، ۲۰۱۹: ۲۴۰). همچنین، گفتگوی میان‌فرهنگی درباره مفاهیم بنیادین سیاسی می‌تواند به شناخت نقاط اشتراک و تفاوت در سنت‌های مختلف کمک کند و زمینه را برای همکاری و یادگیری متقابل در حوزه نظریه و عمل سیاسی فراهم آورد (حبرماس^۶، ۱۹۸۹: ۱۶۵). مطالعه تطبیقی مشروعیت سیاسی در دو سنت فکری با چالش‌های متعددی روبروست. پیچیدگی مقایسه دو چارچوب مفهومی که در بسترهای تاریخی، فرهنگی و زبانی متفاوت شکل گرفته‌اند، نیازمند دقت و حساسیت نظری است تا از قیاس‌های نابجا و تحمیل مفاهیم یک سنت بر دیگری پرهیز شود (میرزازاده احمدیگللو، ۱۴۰۱: ۱۸۸). تفاوت در مبانی معرفت‌شناختی و الهیات سیاسی دو متفکر، که یکی بر تجربه‌گرایی و حقوق طبیعی عقلانی و دیگری بر تعامل میان عقل و وحی تأکید دارد، می‌تواند به سوءتفاهم در ترجمه و تفسیر مفاهیم منجر شود (جوہانسر^۷، ۲۰۲۱: ۲۵۶). خطر برداشت‌های ساده‌انگارانه که پیچیدگی‌ها و ظرافت‌های هر سنت را نادیده می‌گیرد، همواره وجود دارد و نیازمند رویکردی دقیق و متعادل است که هم به شباهت‌ها و هم به تفاوت‌ها توجه کافی داشته باشد (هالاک^۸، ۲۰۱۳: ۳۲۵). پژوهش‌های پیشین به جنبه‌های مختلف این موضوع پرداخته‌اند. صالحی هفشجان و خدري (۱۴۰۳) به استخراج مبانی انسان‌شناختی نظریه قرارداد اجتماعی جان لاک و کاربست مبانی انسان‌شناختی آیت‌الله مصباح یزدی در این نظریه پرداختند. نتایج نشان داد که اجتماع‌گرایی انسان و میل او به ایجاد حکومت ریشه در گرایش فطری تعالی‌طلبی دارد و انسان‌ها با توافق یکدیگر، دستورات و قوانین دینی و الهی را مرجع حل اختلافات خود قرار می‌دهند و فردی را که فهم بهتری از دین دارد به‌عنوان حاکم و داور خویش انتخاب می‌کنند. بازاری^۹ و همکاران (۲۰۲۴) به بررسی اندیشه حقوقی جان لاک و پایه‌های حقوق بشر پرداختند. یافته‌ها نشان داد که نظریه طبیعی لاک با تدوین حقوق طبیعی شامل حق حیات، حق آزادی و استقلال، و حق مالکیت، کرامت و برابری انسان‌ها را تضمین کرده و قدرت دولت را محدود می‌کند، و این حقوق طبیعی به‌عنوان پایه مفهوم مدرن حقوق بشر عمل

1. Sasan

2. Newton & Van Deth

3. Lo

4. Dahl

5. Lijphart

6. Habermas

7. Juhansar

8. Hallaq

9. Bazary

می‌کند. با وجود این مطالعات، شکاف قابل توجهی در تحلیل تطبیقی سیستماتیک میان نظریه قرارداد اجتماعی لاک و اصول شورایی در اندیشه کواکبی وجود دارد. پژوهش‌های پیشین عمدتاً به یکی از دو سنت فکری پرداخته‌اند یا مقایسه‌های کلی ارائه داده‌اند که به تحلیل عمیق مبانی نظری مشروعیت، ساختارهای نهادی پیشنهادی و مکانیسم‌های تفویض و نظارت بر قدرت کمتر توجه کرده‌اند. پژوهش حاضر با تمرکز بر این ابعاد و ارائه تحلیل تطبیقی دقیق‌تر، به پر کردن این خلا می‌پردازد و چارچوب جامع‌تری از شباهت‌ها و تفاوت‌های مفهومی و نهادی در دو سنت ارائه می‌دهد. هدف اصلی این پژوهش، مطالعه تطبیقی نظریه قرارداد اجتماعی و مشروعیت سیاسی در اندیشه جان لاک و اصول شورایی در اندیشه عبدالرحمن کواکبی است. دو پرسش اصلی این تحقیق عبارت است از: (۱) چگونه مفهوم قرارداد اجتماعی در نظریه لاک و مفهوم شورا در اندیشه کواکبی، مبانی مشروعیت سیاسی را تعریف می‌کنند و چه شباهت‌ها و تفاوت‌هایی در مبانی نظری این دو رویکرد وجود دارد؟ (۲) چگونه هر دو متفکر، ساختارهای نهادی محدودسازی قدرت، مکانیسم‌های تفویض اختیار و نقش مردم به مثابه داور نهایی مشروعیت را تبیین می‌کنند؟ نوآوری این پژوهش در ارائه تحلیل سیستماتیک و چندبعدی از مبانی نظری، ساختارهای نهادی و مکانیسم‌های عملی مشروعیت‌سازی در دو سنت فکری است که می‌تواند به غنای نظریه‌پردازی سیاسی تطبیقی و شناخت بهتر امکانات گفتگوی میان‌فرهنگی کمک کند. در ادامه به بررسی روش پژوهش، مبانی نظری مشروعیت سیاسی، ساختارهای حکومت محدود، مکانیسم‌های رضایت مردمی و راهکارهای بازسازی نظم سیاسی مشروع در دو اندیشه پرداخته خواهد شد.

روش پژوهش

پژوهش حاضر با رویکرد کیفی و به روش تحلیل تطبیقی انجام شده است. داده‌های پژوهش از طریق مطالعه اسنادی و تحلیل محتوای متون اصلی و ثانویه مرتبط با آثار جان لاک و عبدالرحمن کواکبی گردآوری شده است. در گام نخست، مفاهیم کلیدی مشروعیت سیاسی، قرارداد اجتماعی، شورا، تفویض اختیار و محدودسازی قدرت در آثار دو متفکر استخراج و تحلیل شده است. سپس، مبانی نظری، ساختارهای نهادی پیشنهادی و مکانیسم‌های عملی مشروعیت‌سازی در هر یک از دو چارچوب فکری به‌طور جداگانه بررسی و تبیین شده است. در نهایت، با استفاده از روش مقایسه سیستماتیک، نقاط اشتراک و افتراق دو رویکرد در ابعاد مفهومی، نظری و نهادی شناسایی و تحلیل شده است. این فرآیند تطبیقی با توجه به تفاوت‌های بستر تاریخی، فرهنگی و معرفت‌شناختی دو متفکر انجام گرفته و تلاش شده است تا از قیاس‌های نابجا و تحمیل مفاهیم یک سنت بر دیگری پرهیز شود و در عین حال، امکان گفتگوی معنادار میان دو چارچوب فکری فراهم آید.

مبانی نظری مشروعیت سیاسی

نظریه قرارداد اجتماعی و وضع طبیعی در اندیشه لاک

نظریه قرارداد اجتماعی جان لاک بر فرض وضع طبیعی استوار است که در آن انسان‌ها از حقوق طبیعی برخوردارند و در آزادی و برابری کامل به سر می‌برند (حسینی و بیننده، ۱۴۰۴: ۱۹۲). در این وضعیت، هر فردی مالک جان، آزادی و اموال خود است و هیچ قدرت برتری بر دیگران ندارد که بتواند به‌صورت خودسرانه بر آنها حکومت کند. لاک بر خلاف هابز، وضع طبیعی را حالتی آرام و مسالمت‌آمیز می‌داند که در آن افراد بر اساس قانون طبیعی عمل می‌کنند و از حقوق یکدیگر احترام می‌گذارند (مهدی‌زاده، ۱۴۰۲: ۴۵). با این حال، این وضعیت با نواقصی همراه است که از جمله آنها فقدان قانون مدون، فقدان داور بی‌طرف و فقدان قدرت اجرایی برای تضمین اجرای حقوق است و همین نواقص، افراد را به ایجاد جامعه سیاسی و حکومت سوق می‌دهد (ساسان^۱، ۲۰۲۱: ۳۷). قرارداد اجتماعی در نظریه لاک، توافقی داوطلبانه و آگاهانه میان افراد است که به‌موجب آن، برخی از اختیارات خود را به حکومت واگذار می‌کنند تا حقوق طبیعی آنها بهتر حفظ شود (مهدی‌زاده، ۱۴۰۲: ۳۵). در این قرارداد، افراد نه تمامی حقوق، بلکه تنها قدرت اجرای قانون طبیعی و قضاوت در اختلافات را به حکومت می‌سپارند و حقوق اساسی خود شامل حق حیات، آزادی و مالکیت را محفوظ

می‌دارند. مشروعیت حکومت در این چارچوب، کاملاً مبتنی بر رضایت شهروندان است و حکومت تنها به‌منظور حفاظت از حقوق طبیعی افراد تشکیل می‌شود (بازاری^۱، ۲۰۲۴). هرگاه حکومت از این وظیفه اصلی خود تخطی کند و به نقض سیستماتیک حقوق شهروندان بپردازد، قرارداد اجتماعی نقض می‌شود و شهروندان حق دارند حکومت را برکنار کنند و قراردادی جدید تنظیم نمایند (ولی زاده، ۱۴۰۱: ۳۱۸). تفاوت اساسی نظریه لاک با نظریه‌های قرارداد اجتماعی پیشین در این است که او حقوق طبیعی را غیرقابل انتقال می‌داند و معتقد است که حکومت نمی‌تواند به‌صورت مطلق بر افراد حکومت کند. در نگاه لاک، قدرت سیاسی ماهیتاً محدود است و حکومت صرفاً امانت‌دار اختیاراتی است که مردم به آن سپرده‌اند و باید در چارچوب قانون و برای تأمین منافع عمومی از آن استفاده کند. این مفهوم‌سازی، پایه‌های نظری دموکراسی لیبرال را بنا می‌نهد و نشان می‌دهد که مشروعیت سیاسی نه از قدرت و زور، بلکه از رضایت آگاهانه و داوطلبانه شهروندان نشأت می‌گیرد (استراوس^۲، ۱۹۹۵: ۲۶۸). این رویکرد، حکومت را به‌عنوان خدمتگزار مردم تعریف می‌کند که باید همواره پاسخگو و مسئول باشد و در صورت تخطی از وظایف خود، قابل برکناری است (مدی، ۱۴۰۱: ۸).

مفهوم شورا و حاکمیت مردمی در اندیشه اسلامی کواکبی

مفهوم شورا در اندیشه کواکبی، محور اصلی مشروعیت سیاسی در اسلام است که بر مشارکت فعال مردم در امور عمومی تأکید دارد (حسینی، ۱۴۰۱: ۷). کواکبی شورا را نه صرفاً یک توصیه، بلکه یک اصل الزام‌آور در نظام سیاسی اسلامی می‌داند که ریشه در آموزه‌های قرآنی و سیره نبوی دارد و بدون رعایت آن، حکومت فاقد مشروعیت دینی و اخلاقی است. در این چارچوب، حاکم نمی‌تواند به‌تنهایی و بدون مشورت با مردم تصمیم‌گیری کند و باید در تمامی امور مهم به آراء و نظرات امت توجه داشته باشد. این مفهوم‌سازی، حکومت استبدادی را نقض اصول اسلامی می‌داند و نشان می‌دهد که اسلام با دموکراسی مشورتی همخوانی دارد (کواکبی، ۱۳۹۱: ۱۲۲).

کواکبی در تبیین حاکمیت مردمی بر این باور است که قدرت سیاسی باید از طریق انتخاب آزاد و مشورت جمعی اعمال شود و حاکم نماینده امت است نه مالک آن (میرزازاده احمدیگلو، ۱۴۰۱: ۱۹۲). او معتقد است که در اسلام، هیچ فردی حق حکومت مطلقه ندارد و تمامی حاکمان باید در برابر امت پاسخگو باشند و رعایت اصول عدالت و مشورت را الزامی است. این رویکرد، تفاوت اساسی با نظریه‌های الهی حق حاکمیت دارد که قدرت را به‌طور مستقیم از خداوند به حاکم منتقل می‌دانند و مردم را موظف به اطاعت مطلق می‌کنند. کواکبی با نقد این نظریه‌ها، نشان می‌دهد که اسلام اصیل بر مشارکت و مسئولیت جمعی تأکید دارد و استبداد را انحراف از تعالیم اصلی دین می‌داند (کواکبی، ۱۳۹۱: ۱۲۵). ساختار شورایی در اندیشه کواکبی، مکانیسمی برای تحقق عدالت، جلوگیری از استبداد و تضمین حقوق شهروندان است که در آن، مردم نه‌تنها در انتخاب حاکم، بلکه در نظارت بر عملکرد او و در صورت لزوم برکناری او نیز نقش دارند (دریایی و باباخانی، ۱۴۰۱: ۷). او معتقد است که شورا باید نهادینه شود و مجامع منتخب مردم باید در تصمیم‌گیری‌های مهم سیاسی، اقتصادی و اجتماعی مشارکت داشته باشند تا از تمرکز قدرت و خودکامگی جلوگیری شود. این رویکرد، شباهت‌های قابل‌توجهی با دموکراسی نمایندگی دارد اما در چارچوب ارزش‌های اسلامی و با تأکید بر عدالت، اخلاق و مسئولیت دینی تبیین می‌شود. کواکبی نشان می‌دهد که می‌توان از درون سنت اسلامی، نظریه‌ای مدرن و مشارکت‌محور از حکومت بر ساخت که با اصول مشروعیت مردمی و محدودیت قدرت همخوانی دارد (فاضلی، ۱۳۹۲: ۵۲).

منشأ الهی یا مردمی قدرت: تفاوت‌ها و شباهت‌ها

تفاوت اساسی میان لاک و کواکبی در منشأ قدرت سیاسی نهفته است که یکی آن را کاملاً مردمی و دیگری آن را در چارچوب ارزش‌های الهی تعریف می‌کند. لاک با رویکرد سکولار خود، معتقد است که قدرت سیاسی صرفاً از رضایت و قرارداد شهروندان نشأت می‌گیرد و هیچ مبانی الهی یا ماوراء طبیعی ندارد و حکومت صرفاً ساخته دست بشر است که برای تأمین منافع دنیوی ایجاد شده است. در مقابل، کواکبی با حفظ چارچوب دینی، معتقد است که اگرچه قدرت از طریق انتخاب و مشورت مردمی اعمال می‌شود، اما

باید در چارچوب اصول و ارزش های الهی باشد و حاکم موظف است علاوه بر پاسخگویی به مردم، به احکام و اصول اسلامی نیز پایبند باشد (میرزاده احمدبیگل، ۱۴۰۱: ۱۹۵). این تفاوت، بازتاب دو سنت فکری متمایز است که یکی بر خودمختاری عقل بشری و دیگری بر تعامل میان عقل و وحی تأکید دارد. با وجود این تفاوت بنیادین، شباهت های قابل توجهی میان دو رویکرد وجود دارد که مهم ترین آنها تأکید بر نقش مردم در مشروعیت بخشی به حکومت است (مدی، ۱۴۰۱: ۱۲). هر دو متفکر معتقدند که حکومت نمی تواند بدون رضایت و مشارکت مردم مشروعیت داشته باشد و باید به آنها پاسخگو باشد و حق مقاومت در برابر ظلم را برای مردم به رسمیت می شناسد. لاک این حق را بر اساس نقض قرارداد اجتماعی و کواکبی آن را بر اساس تکلیف دینی مبارزه با ظلم توجیه می کنند، اما هر دو در نهایت به مشارکت فعال مردم در تعیین سرنوشت سیاسی خود معتقدند (دال، ۲۰۰۵: ۱۶۰). این اشتراک نظر، نشان می دهد که علی رغم تفاوت در مبانی معرفت شناختی، می توان به نتایج مشابهی در خصوص محدودیت قدرت و حقوق شهروندی رسید. نقطه دیگر اشتراک، تأکید بر محدودیت قدرت سیاسی و ضرورت نهادینه سازی مکانیسم های نظارتی است که در هر دو چارچوب نظری به صورت اصلی مطرح می شود (ولی زاده، ۱۴۰۱: ۳۲۲). لاک با تأکید بر تفکیک قوا و کواکبی با تأکید بر شورا و مجامع منتخب، هر دو به دنبال جلوگیری از تمرکز قدرت و خودکامگی هستند و معتقدند که قدرت باید چنان توزیع شود که امکان سوءاستفاده از آن به حداقل برسد. این همگرایی در راهکارها، نشان می دهد که اصل محدودیت قدرت و پاسخگویی حکومت، فارغ از مبانی نظری خاص، یک ضرورت برای جلوگیری از استبداد است (حبرماس^۲، ۱۹۸۹: ۱۷۲). بنابراین، می توان گفت که دو سنت فکری لاک و کواکبی، علی رغم تفاوت های بنیادین در منشأ قدرت، در خصوص ضرورت مشارکت مردمی، محدودیت قدرت و حق مقاومت در برابر استبداد همگرا هستند و این همگرایی، زمینه گفتگوی سازنده میان دو سنت را فراهم می آورد (منتسکیو، ۱۳۹۳: ۸۵).

ساختار حکومت محدود و محدودسازی قدرت

نظریه تفکیک قوا و کارکرد قوای سه گانه در اندیشه لاک

نظریه تفکیک قوا در اندیشه لاک، پاسخی ساختاری به مسئله تمرکز قدرت و خودکامگی حاکمان است که بر اساس تجربه تاریخی انگلستان در قرن هفدهم و مبارزات پارلمان با سلطنت مطلقه شکل گرفت (حسینی و بیننده، ۱۴۰۴: ۲۰۵). لاک معتقد است که قدرت سیاسی باید به گونه ای توزیع شود که هیچ بخشی از حکومت نتواند به صورت مطلق و بدون نظارت عمل کند و این توزیع، نه تنها یک ترتیب اداری، بلکه مکانیسمی برای جلوگیری از سوءاستفاده از قدرت است. در این چارچوب، لاک قدرت را به سه بخش اصلی تقسیم می کند: قوه مقننه که مسئول وضع قوانین است، قوه مجریه که اجرای قوانین داخلی را بر عهده دارد، و قوه فدراتیو که روابط خارجی، جنگ و صلح و پیمان ها را اداره می کند (ولی زاده، ۱۴۰۱: ۳۲۰). این تفکیک، اگرچه در عمل قوه مجریه و فدراتیو اغلب در یک دست هستند، اما از نظر اصولی و نظری جدا شناخته می شوند تا وظایف و مسئولیت های هر یک مشخص باشد. قوه مقننه در نظام لاک، عالی ترین قوه محسوب می شود و جایگاه ویژه ای دارد زیرا نمایندگان منتخب مردم هستند و قدرت قانونگذاری را به عنوان امانت از مردم دریافت کرده اند (مدی، ۱۴۰۱: ۱۵). این قوه حق تعیین چگونگی به کارگیری نیروی کشور برای حفاظت از جامعه و اعضایش را دارد و باید در چارچوب چهار محدودیت اساسی از جمله عمل در چارچوب اختیارات مردم، وضع مالیات تنها با رضایت مردم، منع واگذاری قانونگذاری به دیگران، و شفافیت قوانین برای عموم عمل کند. کارکردهای اصلی قوه مقننه شامل وضع قوانین عمومی برای رعایت قانون طبیعی و حمایت از حقوق طبیعی، تأمین مالیات با رضایت نمایندگان مردم، نظارت بر قوه مجریه، و نمایندگی منافع اقشار مختلف جامعه است (دال، ۲۰۰۵: ۱۶۵). لاک بر تفکیک میان مجمع قانونگذار و قانون اساسی تأکید می کند و قائل به محدودیت نامحدود قانونگذاری نیست، زیرا حتی پارلمان نیز محدود به قانون طبیعی و خیر عمومی است.

قوه مجریه در نظام لاک، مسئول اجرای قوانینی است که توسط قوه مقننه وضع شده اند و باید زیر نظر قوه مقننه اما با استقلال نسبی عمل کند (ولی زاده، ۱۴۰۱: ۳۲۳). این قوه نه تنها مجری قوانین است، بلکه مسئول حفظ نظم عمومی، تأمین امنیت داخلی و

1. Dahl

2. Habermas

مدیریت امور اجرایی روزمره دولت است و باید در چارچوب قوانین مصوب و بدون تجاوز به حقوق شهروندان عمل کند. قوه سوم که به امور خارجی و روابط بین الملل اختصاص دارد، هرچند در عمل با قوه مجریه همپوشانی دارد، اما در نظریه لاک به صورت مستقل تعریف شده است تا بر ضرورت احتیاط و دقت بیشتر در تصمیم‌گیری‌های مربوط به جنگ، صلح و معاهدات بین‌المللی تأکید شود (نیوتن و ون دث^۱، ۲۰۱۶: ۴۳۵). لاک معتقد است که این سه قوه باید در تعادل و توازن باشند و هیچ یک نباید بر دیگری مسلط شود، زیرا تمرکز قدرت در یک نقطه، زمینه‌ساز استبداد و نقض حقوق شهروندان است (حبرماس^۲، ۱۹۸۹: ۱۷۵). یکی از نوآوری‌های مهم لاک، تأکید بر اصل انتخابات منظم و تناوب نمایندگان است که به منظور تضمین پاسخگویی مستمر به مردم مطرح می‌شود (مدی، ۱۴۰۱: ۱۸). او معتقد است که نمایندگان باید در دوره‌های مشخص انتخاب شوند و پس از پایان دوره، مجدداً به مردم پاسخگو باشند تا از تبدیل قدرت به امتیازی دائمی و شخصی جلوگیری شود. این مکانیسم، علاوه بر تضمین پاسخگویی، امکان تغییر و اصلاح را نیز فراهم می‌آورد و نشان می‌دهد که قدرت باید همواره در خدمت مردم باشد نه در اختیار افراد خاص (بازاری^۳، ۲۰۲۴). لاک همچنین بر اهمیت شفافیت و علنی بودن مذاکرات قوه مقننه تأکید دارد تا مردم بتوانند بر عملکرد نمایندگان خود نظارت داشته باشند و در صورت لزوم، آنها را مورد انتقاد قرار دهند یا در انتخابات بعدی تغییر دهند (استراوس، ۱۹۹۵: ۲۷۲). این تأکید بر شفافیت و پاسخگویی، از اصول بنیادین دموکراسی لیبرال است که لاک آن را پایه‌گذاری کرد و نشان می‌دهد که حکومت محدود نه تنها نیازمند ساختارهای نهادی مناسب، بلکه نیازمند فرهنگ سیاسی مبتنی بر مشارکت، نظارت و پاسخگویی است (جوہانسار^۴، ۲۰۲۱: ۲۶۰).

نقش قانون و شریعت در محدودسازی قدرت حاکم

قانون در اندیشه لاک، نه تنها ابزار حکومت، بلکه محدودکننده اصلی قدرت سیاسی است که تضمین می‌کند حکومت در چارچوب مشخص و بر اساس اصول عدالت عمل کند. لاک معتقد است که قانون باید بر اساس قانون طبیعی وضع شود و هدف آن حفظ حقوق طبیعی افراد است نه تحمیل اراده خودسرانه حاکمان. در این چارچوب، قانون باید دارای ویژگی‌های اساسی باشد: عمومی بودن یعنی برای همه افراد بدون تبعیض اعمال شود، شناخته‌شده بودن یعنی مردم از محتوای آن آگاه باشند، ثابت بودن یعنی نباید به صورت دلخواهی تغییر کند، و عادلانه بودن یعنی با حقوق طبیعی افراد سازگار باشد (میرعلی و موسوی، ۱۴۰۱: ۱۸۰). این ویژگی‌ها، قانون را از فرمان خودسرانه متمایز می‌کند و نشان می‌دهد که حکومت قانون، متفاوت از حکومت افراد است. حاکمیت قانون در نظام لاک، به این معناست که حتی حاکمان نیز تحت قانون هستند و نمی‌توانند از آن مستثنی شوند. این اصل، که بعدها به عنوان «Rule of Law» شناخته شد، یکی از بنیادی‌ترین اصول دموکراسی لیبرال است و تضمین می‌کند که قدرت بر اساس قواعد مشخص و نه بر اساس خواست شخصی اعمال شود. لاک معتقد است که قانونگذاری باید توسط نمایندگان منتخب مردم انجام شود و نه توسط حاکمان به تنهایی، زیرا قانونی که از رضایت مردم برخوردار نباشد، فاقد مشروعیت است (لی‌فارت^۵، ۲۰۱۹: ۲۵۵). همچنین، قوانین باید قابل دسترسی و قابل فهم برای همه باشند تا مردم بتوانند حقوق و تکالیف خود را بشناسند و در صورت نقض آنها، به دادگاه‌ها مراجعه کنند (نیوتن و ون دث^۶، ۲۰۱۶: ۴۴۰). این تأکید بر شفافیت و دسترسی به قانون، نشان‌دهنده توجه لاک به ابعاد عملی حاکمیت قانون است (حبرماس^۷، ۱۹۸۹: ۱۷۸).

در اندیشه اسلامی کواکبی، شریعت نقشی مشابه با قانون در نظام لاک دارد اما با تفاوت‌هایی اساسی که ریشه در مبانی دینی آن دارد. کواکبی معتقد است که شریعت، که بر اساس آموزه‌های قرآنی و سنت نبوی است، چارچوبی الهی برای محدودسازی قدرت حاکم فراهم می‌آورد و حاکم نمی‌تواند از این چارچوب تجاوز کند (کواکبی، ۱۳۹۱: ۱۲۴). شریعت در این چارچوب، نه تنها مجموعه‌ای از احکام فردی، بلکه اصول کلی حاکمیت، عدالت و حقوق شهروندان را نیز شامل می‌شود و حاکم موظف است در تمامی تصمیمات خود،

1. Newton & Van Deth
2. Habermas
3. Bazary
4. Juhansar
5. Lijphart
6. Newton & Van Deth
7. Habermas

این اصول را رعایت کند (لو^۱، ۲۰۱۸: ۱۷۰). کواکبی با نقد تفسیرهای انحرافی که شریعت را ابزار توجیه استبداد کرده‌اند، نشان می‌دهد که شریعت اصیل، محدودکننده قدرت است نه مشروعیت‌بخش به آن، و حاکمان مستبد با استفاده ابزاری از دین، مفهوم واقعی شریعت را تحریف کرده‌اند (هالاک^۲، ۲۰۱۳: ۳۴۵). تفاوت اصلی میان قانون در نظام لاک و شریعت در نظام کواکبی در منشأ آنها است که یکی مبتنی بر رضایت مردمی و عقل بشری و دیگری مبتنی بر وحی الهی است (دریایی و باباخانی، ۱۴۰۱: ۱۰). با این حال، هر دو در کارکرد محدودکننده قدرت مشترک‌اند و هر دو بر این تأکید دارند که حاکم نمی‌تواند خارج از چارچوب قانون یا شریعت عمل کند و باید به آن پایبند باشد (منتسکیو، ۱۳۹۳: ۹۲). لاک معتقد است که قانون باید توسط نمایندگان مردم وضع شود و قابل تغییر باشد تا با شرایط متغیر اجتماعی سازگار گردد، در حالی که کواکبی معتقد است که اصول کلی شریعت ثابت هستند اما تفسیر و اجرای آنها می‌تواند با زمان و مکان متفاوت باشد (فاضلی، ۱۳۹۲: ۶۰). این تفاوت، بازتاب دو رویکرد متفاوت به منابع قانون است اما هر دو در نهایت بر ضرورت محدودیت قدرت و حفظ حقوق شهروندان تأکید دارند و نشان می‌دهند که حکومت قانون یا شریعت، نقطه مقابل حکومت خودکامه است (جوہانسار^۳، ۲۰۲۱: ۲۶۲).

تطبیق نهادهای سیاسی مطلوب پس از استبداد در دو نظریه

نهادهای سیاسی مطلوب در نظام لاک، بر اساس اصول تفکیک قوا، حاکمیت قانون و مشارکت مردمی طراحی می‌شوند که هدف اصلی آنها جلوگیری از بازگشت به استبداد است. لاک معتقد است که پس از سرنگونی حکومت مستبد، باید نهادهایی ایجاد شوند که قدرت را توزیع کنند، شفافیت و پاسخگویی را تضمین کنند، و امکان مشارکت مردم در تصمیم‌گیری‌ها را فراهم آورند. این نهادها شامل پارلمان منتخب که نماینده مردم است و قوانین را وضع می‌کند، دولت اجرایی که مسئول اجرای قوانین است و تحت نظارت پارلمان عمل می‌کند، و دستگاه قضایی مستقل که در اختلافات قضاوت می‌کند و از حقوق افراد در برابر تجاوز دولت حمایت می‌کند (ولی زاده، ۱۴۰۱: ۳۲۸). لاک بر اهمیت استقلال این نهادها تأکید دارد و معتقد است که هرگونه وابستگی یا تداخل میان آنها، می‌تواند به تمرکز مجدد قدرت و بازگشت به استبداد منجر شود (ساسان^۴، ۲۰۲۱: ۴۲). مکانیسم‌های نظارتی در نظام پیشنهادی لاک، نقش محوری دارند و شامل نظارت پارلمان بر دولت، نظارت دادگاه‌ها بر قانونی‌بودن اقدامات دولت، و نظارت مردم بر نمایندگان خود از طریق انتخابات منظم و آزادی بیان است (مدی، ۱۴۰۱: ۲۲). لاک معتقد است که بدون این مکانیسم‌های نظارتی، نهادهای سیاسی به سرعت فاسد می‌شوند و قدرت دوباره در دست افراد یا گروه‌های خاص متمرکز می‌گردد (لی‌فارت^۵، ۲۰۱۹: ۲۶۰). همچنین، او بر اهمیت آزادی بیان و مطبوعات تأکید دارد که به‌عنوان ابزاری برای افشای فساد و نقد عملکرد حکومت عمل می‌کنند و امکان بسیج افکار عمومی در برابر تجاوزات را فراهم می‌آورند (نیوتن و ون دث^۶، ۲۰۱۶: ۴۴۵). این تأکید بر آزادی بیان، نشان‌دهنده درک لاک از اهمیت فضای عمومی انتقادی در حفظ دموکراسی و جلوگیری از استبداد است (حبرماس^۷، ۱۹۸۹: ۱۸۲). علاوه بر این، لاک بر ضرورت حمایت از حقوق اقلیت‌ها تأکید دارد و معتقد است که حتی در نظام دموکراتیک، اکثریت نمی‌تواند حقوق اساسی اقلیت‌ها را نقض کند و باید ساختارهایی وجود داشته باشد که از این حقوق حمایت کنند (دال^۸، ۲۰۰۵: ۱۷۵).

در اندیشه کواکبی، نهادهای سیاسی مطلوب بر اساس اصول شورا، عدالت و رعایت شریعت طراحی می‌شوند که با حفظ چارچوب اسلامی، به مشارکت مردمی و محدودسازی قدرت توجه دارند. کواکبی معتقد است که پس از سرنگونی استبداد، باید مجامع شورایی منتخب تشکیل شوند که در آنها نمایندگان مردم در تصمیم‌گیری‌های مهم مشارکت داشته باشند و حاکم نتواند بدون مشورت با این مجامع، تصمیمات مهم اتخاذ کند (کواکبی، ۱۳۹۱: ۱۳۰). این مجامع باید نماینده اقشار مختلف جامعه باشند و امکان بیان نظرات متفاوت را فراهم آورند تا تصمیمات جامع و عادلانه اتخاذ شوند. کواکبی همچنین بر اهمیت نقش علما و روشنفکران در این مجامع

1. Lo
2. Hallaq
3. Juhansar
4. Sasan
5. Lijphart
6. Newton & Van Deth
7. Habermas
8. Dahl

تأکید دارد که با دانش دینی و آگاهی اجتماعی خود، می‌تواند در راهنمایی جامعه و نقد انحرافات نقش ایفا کنند (میرزازاده احمدیگلو، ۱۴۰۱: ۲۰۲). نقاط اشتراک میان دو رویکرد، در تأکید بر مشارکت مردمی، محدودیت قدرت و وجود مکانیسم‌های نظارتی نهفته است (منتسکیو، ۱۳۹۳: ۹۸). هر دو لاک و کواکبی معتقدند که نهادهای سیاسی باید چنان طراحی شوند که امکان سوءاستفاده از قدرت به حداقل برسد و مردم بتوانند در صورت تخطی حکومت، واکنش نشان دهند و حاکمان را به پاسخگویی وادار کنند (بازاری، ۲۰۲۴). تفاوت اصلی در چارچوب مفهومی است که لاک آن را سکولار و مبتنی بر قرارداد اجتماعی و کواکبی آن را دینی و مبتنی بر شریعت تعریف می‌کند، اما هر دو در نهایت به دنبال ایجاد نظامی هستند که در آن قدرت محدود، مردم مشارکت‌کننده، و حقوق شهروندان محفوظ باشد (استراوس^۲، ۱۹۹۵: ۲۷۸). این همگرایی در اهداف، نشان می‌دهد که می‌توان از مسیرهای فکری متفاوت، به نتایج مشابهی در خصوص ساختار حکومت مطلوب رسید و این امکان گفتگوی سازنده میان دو سنت را فراهم می‌آورد (هالاک، ۲۰۱۳: ۳۵۵). همچنین، هر دو متفکر بر اهمیت آموزش و ارتقاء آگاهی عمومی تأکید دارند که بدون آن، نهادهای سیاسی نمی‌توانند به‌درستی عمل کنند و خطر بازگشت به استبداد همواره وجود دارد (جوهانسر^۳، ۲۰۲۱: ۲۶۵).

رضایت مردمی و تفویض اختیار

حدود رضایت مردمی و شرایط نقض قرارداد اجتماعی نزد لاک

رضایت مردمی در نظریه لاک، اساس و بنیان مشروعیت سیاسی است که بدون آن، هیچ حکومتی نمی‌تواند ادعای قانونی بودن داشته باشد (حسینی و بیننده، ۱۴۰۴: ۲۱۸). لاک میان دو نوع رضایت تمایز قائل می‌شود: رضایت صریح که از طریق مشارکت آگاهانه در تشکیل حکومت و پذیرش قرارداد اجتماعی صورت می‌گیرد، و رضایت ضمنی که از طریق بهره‌مندی از منافع جامعه سیاسی و عدم مخالفت فعال با نظام حاکم نشان داده می‌شود. رضایت صریح، تعهدی دائمی ایجاد می‌کند و فرد را به پیروی از قوانین جامعه ملزم می‌سازد، در حالی که رضایت ضمنی محدودتر است و فرد می‌تواند با خروج از جامعه، خود را از تعهدات آن رها کند (میرعلی و موسوی، ۱۴۰۱: ۱۸۵). این تمایز، اهمیت زیادی دارد زیرا نشان می‌دهد که لاک رضایت را نه به‌عنوان یک عمل یکبار، بلکه به‌عنوان فرآیندی مداوم می‌داند که باید دائماً تجدید و تأیید شود (ساسان^۴، ۲۰۲۱: ۴۴). حدود رضایت مردمی در نظام لاک، مشخص و محدود است و شهروندان تنها بخشی از اختیارات خود را به حکومت واگذار می‌کنند نه تمامی حقوق خود را (مدی، ۱۴۰۱: ۲۵). در این چارچوب، افراد قدرت اجرای قانون طبیعی و قضاوت در اختلافات را به حکومت می‌سپارند اما حقوق اساسی خود شامل حق حیات، آزادی و مالکیت را محفوظ می‌دارند و حکومت هیچ‌گاه نمی‌تواند به این حقوق تجاوز کند (بازاری، ۲۰۲۴). این محدودیت در تفویض اختیار، تضمین می‌کند که حکومت نتواند به قدرت مطلقه تبدیل شود و همواره در چارچوب رضایت و حقوق شهروندان عمل کند (ولی زاده، ۱۴۰۱: ۳۳۰). لاک معتقد است که هرگونه تجاوز حکومت به این حدود، نقض قرارداد اجتماعی محسوب می‌شود و رضایت مردمی را باطل می‌کند. بنابراین، رضایت مردمی نه یک چک سفید است که حکومت بتواند هر کاری با آن انجام دهد، بلکه قراردادی مشروط است که حکومت باید شرایط آن را رعایت کند (دال^۵، ۲۰۰۵: ۱۸۰).

شرایط نقض قرارداد اجتماعی در نظریه لاک، دقیق و مشخص هستند و شامل تجاوز سیستماتیک به حقوق طبیعی شهروندان، عدم رعایت قوانین توسط حکومت، وضع مالیات بدون رضایت مردم، و تبدیل قدرت به ابزار منافع شخصی می‌شوند (حسینی و بیننده، ۱۴۰۴: ۲۲۲). لاک تأکید دارد که نقض قرارداد باید سیستماتیک و گسترده باشد نه موردی و محدود، زیرا خطاهای جزئی حاکمان نمی‌تواند توجیهی برای برانداختن کل نظام باشد (میرعلی و موسوی، ۱۴۰۱: ۱۸۸). این تأکید بر سیستماتیک بودن تجاوز، نشان‌دهنده نگرانی لاک از بی‌ثباتی دائمی و سوءاستفاده از حق مقاومت است که می‌تواند به هرج‌ومرج منجر شود. زمانی که قرارداد نقض می‌شود،

شهروندان به وضع طبیعی بازمی گردند و حق دارند قراردادی جدید با حکومت جدید تنظیم کنند که بهتر از حقوق آنها حفاظت نماید. این مکانیسم، ضمانت اجرایی برای حفظ حقوق شهروندان و جلوگیری از استبداد است که نشان می دهد قدرت سیاسی همواره مشروط به رضایت مردم است و نمی تواند بدون آن ادامه یابد (حبرماس^۱، ۱۹۸۹: ۱۸۵). فقدان مشارکت سیاسی یکی از مهم ترین عواملی است که می تواند به تضعیف رضایت آگاهانه و تبدیل آن به رضایت منفعلانه منجر شود (جوهانسر^۲، ۲۰۲۱: ۲۶۸). لاک بر خطر این رضایت منفعلانه تأکید دارد و نشان می دهد که وقتی شهروندان به صورت فعال در نظارت بر حکومت مشارکت نکنند، حکومت به تدریج حدود اختیارات خود را گسترش می دهد و به حقوق شهروندان تجاوز می کند (مدی، ۱۴۰۱: ۲۸). این بی مشارکتی، چرخه ای معیوب ایجاد می کند که در آن، هرچه مشارکت کمتر باشد، قدرت متمرکزتر و پاسخگویی ضعیف تر می شود و هرچه قدرت متمرکزتر شود، اعتماد عمومی کاهش یافته و مشارکت بیشتر تضعیف می گردد (هالاک، ۲۰۱۳: ۳۶۵). بنابراین، حفظ رضایت آگاهانه و فعال، نیازمند مشارکت مداوم شهروندان در نظارت بر حکومت، انتقاد از عملکرد آن و در صورت لزوم، استفاده از حق مقاومت است که لاک آن را وظیفه ای مدنی برای همه شهروندان می داند (لو^۳، ۲۰۱۸: ۱۷۸).

مشارکت سیاسی و جایگاه مردم در نظام سیاسی از منظر کواکبی

مشارکت سیاسی در اندیشه کواکبی، نه تنها حقی برای شهروندان، بلکه تکلیفی است که بر اساس اصول اسلامی بر همه مسلمانان واجب است. کواکبی معتقد است که اسلام با تأکید بر اصل شورا، مشارکت مردم در امور عمومی را الزامی کرده و هر مسلمانی موظف است در حد توان خود در تصمیم گیری های سیاسی، نظارت بر حاکمان و امر به معروف و نهی از منکر مشارکت داشته باشد (کواکبی، ۱۳۹۱: ۱۳۱). این مفهوم سازی، مشارکت را از یک حق اختیاری به یک وظیفه اجتماعی تبدیل می کند و نشان می دهد که در نگاه کواکبی، بی تفاوتی سیاسی نه تنها مشکلی اجتماعی، بلکه نقض تکلیف دینی نیز محسوب می شود (میرزازاده احمدیگلو، ۱۴۰۱: ۲۰۵). این رویکرد، انگیزه قوی تری برای مشارکت فراهم می آورد زیرا افراد نه تنها از منظر منافع دنیوی، بلکه از منظر مسئولیت اخلاقی و دینی نیز خود را ملزم به مشارکت می دانند (دریایی و باباخانی، ۱۴۰۱: ۱۲). جایگاه مردم در نظام سیاسی کواکبی، محوری و تعیین کننده است و حاکم نماینده امت است نه مالک آن (حسینی، ۱۴۰۱: ۲۰). کواکبی با نقد نظریه هایی که حاکم را صاحب قدرت مطلقه می دانند، نشان می دهد که در اسلام اصیل، قدرت متعلق به امت است و حاکم تنها مجری اراده آنها و موظف به مشورت دائم با آنهاست (منتسکیو، ۱۳۹۳: ۱۰۵). در این چارچوب، مردم نه تنها در انتخاب حاکم، بلکه در نظارت بر عملکرد او، اصلاح سیاست ها و در صورت لزوم برکناری او نیز حق دخالت دارند و این حقوق نمی تواند توسط حاکم محدود یا لغو شود. کواکبی بر اهمیت نهادینه سازی مشارکت تأکید دارد و معتقد است که باید مجامع منتخب و مستقل وجود داشته باشند که مردم از طریق آنها بتوانند به طور مداوم در تصمیم گیری ها مشارکت کنند و نظارت خود را اعمال نمایند (نیوتن و ون دث^۴، ۲۰۱۶: ۴۵۵).

یکی از دغدغه های اصلی کواکبی، فقدان مشارکت سیاسی در جوامع اسلامی است که او آن را نتیجه استبداد طولانی مدت و ترویج فرهنگ انفعال می داند (فاضلی، ۱۳۹۲: ۷۵). او نشان می دهد که چگونه تجربه شکست های متوالی در مقابله با استبداد، به شکل گیری احساس ناتوانی و درماندگی آموخته شده منجر شده که در آن، شهروندان به این باور رسیده اند که تلاش برای تغییر بی ثمر و خطرناک است (کواکبی، ۱۳۹۱: ۱۲۱). این احساس ناتوانی، که با ایدئولوژی های تقدیرگرایانه و تفسیرهای انحرافی دینی تقویت می شود، به انفعال سیاسی و واگذاری فضای عمومی به نیروهای استبدادی منجر شده است (میرزازاده احمدیگلو، ۱۴۰۱: ۲۰۸). کواکبی برای مقابله با این وضعیت، بر اهمیت آموزش، روشنگری و احیای تفسیرهای اصیل دینی تأکید دارد که می توانند اعتماد به نفس و انگیزه لازم برای مشارکت فعال را در مردم ایجاد کنند. موانع ساختاری و نهادی نیز در تضعیف مشارکت سیاسی نقش دارند که کواکبی به آنها توجه ویژه ای دارد (حسینی، ۱۴۰۱: ۲۲). او نشان می دهد که حکومت های مستبد با ایجاد موانع متعدد از جمله محدودیت آزادی بیان، سرکوب مخالفان، کنترل رسانه ها و عدم شفافیت، مشارکت مردم را دشوار و خطرناک می کنند و این موانع، هزینه های بالای

1. Habermas
2. Juhansar
3. Lo
4. Newton & Van Deth

مشارکت را افزایش می‌دهند و مردم را از حضور فعال در عرصه عمومی باز می‌دارند (هالاک^۱، ۲۰۱۳: ۳۷۰). بنابراین، گذار به نظامی مبتنی بر مشارکت واقعی، نیازمند حذف این موانع، ایجاد فضای آزاد برای بیان نظرات، تضمین امنیت شهروندان مشارکت‌کننده و ایجاد کانال‌های مؤثر برای تأثیرگذاری بر تصمیمات است. کواکبی معتقد است که بدون این اصلاحات ساختاری، تنها تشویق فرهنگی به مشارکت کافی نیست و باید شرایط عینی برای مشارکت مؤثر فراهم شود (استراوس^۲، ۱۹۹۵: ۲۸۵).

مردم به مثابه داور نهایی مشروعیت حکومت

مفهوم مردم به‌عنوان داور نهایی مشروعیت، یکی از بنیادی‌ترین اصول دموکراسی است که هم در نظریه لاک و هم در اندیشه کواکبی به‌صورت مستقل مطرح شده است (حسینی و بیننده، ۱۴۰۴: ۲۲۵). لاک به‌صراحت بیان می‌کند که در صورت اختلاف میان حکومت و مردم درباره اینکه آیا حکومت از حدود اختیارات خود تجاوز کرده یا نه، مرجع نهایی تشخیص، خود مردم هستند نه حکومت یا نهاد دیگری (میرعلی و موسوی، ۱۴۰۱: ۱۹۲). این اصل، که برخلاف نظریه‌های سنتی حق الهی حاکمان است، حاکمیت نهایی را به دست مردم می‌دهد و نشان می‌دهد که مشروعیت سیاسی نه از بالا، بلکه از پایین سرچشمه می‌گیرد. در این چارچوب، مردم نه تنها حق انتخاب حاکمان، بلکه حق قضاوت درباره عملکرد آنها و در صورت لزوم، برکناری آنها را دارند (بازاری^۳، ۲۰۲۴). توجیه این اصل در نظریه لاک، بر قرارداد اجتماعی استوار است که بر اساس آن، مردم قدرت را به حکومت واگذار کرده‌اند و بنابراین، طبیعی است که آنها بتوانند درباره چگونگی استفاده از این قدرت قضاوت کنند (مدی، ۱۴۰۱: ۳۲). لاک استدلال می‌کند که اگر حکومت یا نهاد دیگری را داور نهایی بدانیم، در واقع به آنها قدرت مطلقه داده‌ایم که می‌توانند به‌سود خود قضاوت کنند و این با اصل محدودیت قدرت و حفظ حقوق شهروندان در تضاد است (ولی زاده، ۱۴۰۱: ۳۳۵). بنابراین، تنها راه منطقی این است که مردم را داور نهایی بدانیم و به آنها اعتماد کنیم که می‌توانند بر اساس عقل و تجربه، تشخیص دهند که حکومت از حدود خود تجاوز کرده یا نه (نیوتن و ون دث، ۲۰۱۶: ۴۶۰). این اعتماد به قضاوت جمعی مردم، یکی از ویژگی‌های متمایز نظریه لیبرال لاک است که او را از متفکران محافظه‌کار جدا می‌کند.

در اندیشه کواکبی نیز، مردم جایگاه مشابهی دارند و او معتقد است که امت حق دارد درباره عملکرد حاکم قضاوت کند و در صورت انحراف او از اصول عدالت و شریعت، او را مورد انتقاد قرار دهد یا برکنار نماید. کواکبی با استناد به اصل امر به معروف و نهی از منکر، نشان می‌دهد که در اسلام، نه تنها حکومت، بلکه هر مسلمانی موظف است به انحرافات اعتراض کند و مردم به‌عنوان جمع، مرجع نهایی تشخیص صلاح و فساد در حکومت هستند (کواکبی، ۱۳۹۱: ۱۳۲). این رویکرد، با نظریه لاک در تأکید بر نقش مردم همسو است اگرچه چارچوب مفهومی متفاوتی دارد که یکی بر قرارداد اجتماعی و دیگری بر تکالیف دینی استوار است (میرزازاده احمدیگلو، ۱۴۰۱: ۲۱۲). با این حال، هر دو در نهایت به این نتیجه می‌رسند که حاکمان نمی‌توانند داور عملکرد خود باشند و باید به مردم پاسخگو باشند. مکانیسم‌های عملی برای اعمال این حق قضاوت، در هر دو نظریه مطرح شده است (منتسکیو، ۱۳۹۳: ۱۱۲). لاک بر اهمیت انتخابات آزاد، آزادی بیان، حق اعتراض و در نهایت حق انقلاب تأکید دارد که همگی ابزارهایی برای اعمال قضاوت جمعی مردم هستند. کواکبی نیز بر اهمیت مجامع شورایی، آزادی انتقاد، نقش علما و روشنفکران در افشای انحرافات، و حق مقاومت مسالمت‌آمیز تأکید دارد که امکان اعمال نظارت و قضاوت مردمی را فراهم می‌آورند (هالاک^۴، ۲۰۱۳: ۳۷۵). هر دو معتقدند که بدون این مکانیسم‌ها، اصل داوری نهایی مردم صرفاً شعاری تو خالی باقی می‌ماند و نمی‌تواند در عمل تحقق یابد (جوہانسار^۵، ۲۰۲۱: ۲۷۳). بنابراین، نهادینه‌سازی کانال‌های مشارکت، حفظ آزادی‌های مدنی و ایجاد فرهنگ انتقادی، پیش شرط‌های لازم برای تحقق این اصل بنیادین هستند (استراوس، ۱۹۹۵: ۲۸۸). این اشتراک نظر در اهمیت مردم به‌عنوان داور نهایی، یکی از مهم‌ترین نقاط همگرایی میان دو سنت

فکری لاک و کواکبی است که نشان می دهد علی رغم تفاوت های مفهومی، می توان به نتایج مشابهی در خصوص نقش محوری مردم در مشروعیت بخشی به حکومت رسید (کواکبی، ۱۳۹۱: ۱۳۰).

بازگشت به مشروعیت: بازسازی نظم سیاسی

بازگشت به وضع طبیعی و بازسازی قرارداد اجتماعی نزد لاک

بازگشت به وضع طبیعی در نظریه لاک، نتیجه منطقی نقض قرارداد اجتماعی توسط حکومت است که زمانی رخ می دهد که حاکمان از حدود اختیارات خود تجاوز کرده و به طور سیستماتیک حقوق طبیعی شهروندان را نقض می کنند. در این شرایط، پیوندهای سیاسی که جامعه را به هم متصل می کرد فروپاشیده و افراد به وضعیتی بازمی گردند که در آن دیگر تعهدی به اطاعت از حکومت ندارند و می توانند آزادانه درباره شکل جدید حکومت تصمیم گیری کنند (میرعلی و موسوی، ۱۴۰۱: ۱۹۵). این بازگشت، نه به معنای بازگشت به هرج و مرج، بلکه بازگشت به حالت آزادی سیاسی است که در آن مردم می توانند قراردادی جدید و بهتر تنظیم کنند که از تکرار اشتباهات گذشته جلوگیری نماید (ساسان^۱، ۲۰۲۱: ۴۸). لاک تأکید دارد که این بازگشت، حقی طبیعی برای مردم است و هیچ قدرتی نمی تواند آنها را از این حق محروم کند (مدی، ۱۴۰۱: ۳۵). فرآیند بازسازی قرارداد اجتماعی در نظریه لاک، نیازمند چند مرحله اساسی است که باید به ترتیب طی شوند (ولی زاده، ۱۴۰۱: ۳۳۸). نخست، مردم باید درباره شکل جدید حکومت و اصول بنیادین آن توافق کنند که این توافق می تواند از طریق مجمع مؤسسان، همه پرسی یا سایر شیوه های مشورتی صورت گیرد (بازاری، ۲۰۲۴). دوم، باید ساختارهای نهادی جدیدی طراحی شوند که از تمرکز مجدد قدرت و بازگشت به استبداد جلوگیری کنند و این ساختارها باید شامل مکانیسم های نظارتی، تفکیک قوا و تضمین حقوق اساسی باشند (نیوتن و ون دث^۲، ۲۰۱۶: ۴۶۵). سوم، باید قانون اساسی ای تدوین شود که حدود اختیارات حکومت را مشخص کند و حقوق شهروندان را تضمین نماید و این قانون اساسی باید بر رضایت اکثریت قریب به اتفاق مردم استوار باشد. چهارم، باید انتخاباتی آزاد برگزار شود که در آن نمایندگان جدید انتخاب شوند و حکومت جدید تشکیل گردد که تحت نظارت مستمر مردم عمل کند (دال^۳، ۲۰۰۵: ۱۹۵).

لاک بر اهمیت یادگیری از تجربه های گذشته در فرآیند بازسازی تأکید دارد و معتقد است که مردم باید از اشتباهات نظام قبلی درس بگیرند و در طراحی نظام جدید، آنها را تکرار نکنند. این یادگیری جمعی، شامل شناسایی نقاط ضعف ساختاری نظام قبلی، تحلیل چگونگی سوءاستفاده از قدرت، و طراحی مکانیسم های پیشگیری از تکرار آنها است (میرعلی و موسوی، ۱۴۰۱: ۱۹۸). لاک همچنین بر ضرورت تدوین اسناد و متون مکتوب تأکید دارد که حقوق و تکالیف را به روشنی مشخص کنند و از تفسیرهای دلبخواهی جلوگیری نمایند (استراوس^۴، ۱۹۹۵: ۲۹۲). او معتقد است که هرچه قواعد شفاف تر و مشخص تر باشند، امکان سوءاستفاده کمتر می شود و مردم بهتر می توانند حقوق خود را دفاع کنند. علاوه بر این، لاک بر اهمیت مشارکت گسترده در فرآیند بازسازی تأکید دارد و معتقد است که هرچه مردم بیشتر در این فرآیند مشارکت داشته باشند، احساس مالکیت و تعهد بیشتری به نظام جدید خواهند داشت و احتمال موفقیت آن بیشتر می شود (جوہانسار^۵، ۲۰۲۱: ۲۷۵). نقش رهبری در فرآیند بازسازی نیز اهمیت زیادی دارد که لاک به آن توجه دارد (مدی، ۱۴۰۱: ۳۸). او معتقد است که رهبران جدید باید از اعتماد عمومی برخوردار باشند، متعهد به اصول دموکراتیک باشند، و حاضر باشند پس از دوره مشخص، قدرت را واگذار کنند و به زندگی عادی بازگردند. این رهبران نباید به دنبال تبدیل خود به حاکمان جدید باشند بلکه باید تسهیل کننده فرآیند گذار به نظام دموکراتیک باشند. لاک از تجربه تاریخی انگلستان و انقلاب شکوهمند درس می گیرد و نشان می دهد که چگونه می توان با حفظ ثبات اجتماعی، تغییرات بنیادین در ساختار سیاسی ایجاد کرد و از خشونت و هرج و مرج

1. Sasan
2. Newton & Van Deth
3. Dahl
4. Strauss
5. Juhansar

جلوگیری نمود. این رویکرد تدریجی و مبتنی بر توافق، الگویی برای گذارهای موفق سیاسی ارائه می‌دهد که در تاریخ معاصر نیز کاربرد داشته است (نیوتن و ون دث^۱، ۲۰۱۶: ۴۷۰).

اصلاح فرهنگی و اجتماعی در گذار تدریجی به حکومت مشروع

اصلاح فرهنگی در اندیشه کواکبی، پیش‌شرط اساسی برای تحول سیاسی پایدار است که بدون آن، هر تغییر ساختاری سطحی و موقت خواهد بود (حسینی، ۱۴۰۱: ۲۸). کواکبی معتقد است که استبداد نه تنها یک مشکل سیاسی، بلکه یک بیماری فرهنگی است که تمامی ابعاد زندگی اجتماعی را آلوده کرده و برای درمان آن، نیازمند تحولی عمیق در ارزش‌ها، باورها و رفتارهای جمعی هستیم (کواکبی، ۱۳۹۱: ۱۲۸). این تحول فرهنگی، شامل تغییر در نگرش به قدرت، حقوق فردی، مشارکت عمومی و مسئولیت اجتماعی است که نمی‌تواند یک شبه رخ دهد و نیازمند فرآیندی تدریجی و مستمر است (میرزازاده احمدیگلو، ۱۴۰۱: ۲۱۵). کواکبی بر اهمیت نقد فرهنگ سکوت، ترس و تسلیم تأکید دارد که زیربنای استبداد را تشکیل می‌دهند و باید با ترویج فرهنگ انتقاد، شجاعت مدنی و مقاومت جایگزین شوند (دریایی و باباخانی، ۱۴۰۱: ۱۵). گذار تدریجی به حکومت مشروع در نگاه کواکبی، نیازمند همزمانی اصلاحات فرهنگی و ساختاری است که یکدیگر را تقویت کنند (متسکیو، ۱۳۹۳: ۱۱۸). او معتقد است که اگر تنها ساختارهای سیاسی را تغییر دهیم اما فرهنگ سیاسی را دست‌نخورده بگذاریم، نظام جدید نیز به سرعت فاسد می‌شود و به استبداد بازمی‌گردد زیرا الگوهای رفتاری قدیمی همچنان باقی می‌مانند (کواکبی، ۱۳۹۱: ۱۳۸). بنابراین، کواکبی رویکرد جامع‌نگری دارد که در آن، آموزش، رسانه‌ها، نهادهای مدنی و جامعه فکری همگی باید در راستای تحول فرهنگی عمل کنند و زمینه را برای پذیرش و حفظ نظام دموکراتیک فراهم آورند (لی‌فارت^۲، ۲۰۱۹: ۲۸۵). این رویکرد، برخلاف نگاه‌های انقلابی که به دنبال تغییر فوری و رادیکال هستند، بر تدریج، صبر و کار فرهنگی عمیق تأکید دارد که اگرچه زمان‌بر است اما پایدارتر و موفق‌تر خواهد بود.

نقش نخبگان، روشنفکران و علما در این فرآیند اصلاح فرهنگی حیاتی است و کواکبی بر مسئولیت آنها تأکید زیادی دارد (فاضلی، ۱۳۹۲: ۹۰). او معتقد است که این گروه‌ها باید پیشگامان تحول فکری باشند، نقد فرهنگی انجام دهند، تفسیرهای نوین از متون دینی ارائه کنند که با آزادی و عدالت سازگار باشند، و مردم را به بیداری و مشارکت فعال دعوت نمایند (ولی زاده، ۱۴۰۱: ۳۴۲). این نخبگان نباید منزوی و بریده از جامعه باشند بلکه باید در تعامل مستمر با مردم، زبانی قابل فهم داشته باشند و بتوانند پیام‌های خود را به‌طور مؤثر منتقل کنند. کواکبی همچنین بر اهمیت آموزش عمومی تأکید دارد که باید شامل آموزش تفکر انتقادی، حقوق شهروندی، تاریخ مبارزات آزادی‌خواهانه و مهارت‌های مشارکت مدنی باشد تا نسل جدیدی پرورش یابد که با فرهنگ دموکراتیک آشنا باشد و بتواند از نظام جدید حمایت کند (حبرماس^۳، ۱۹۸۹: ۱۹۵). رسانه‌ها و فضای عمومی نیز نقش مهمی در اصلاح فرهنگی دارند که کواکبی به آنها توجه دارد. او معتقد است که رسانه‌های آزاد و مستقل می‌توانند به ترویج ارزش‌های دموکراتیک، افشای فساد، نقد قدرت و ایجاد گفتگوی عمومی کمک کنند که همگی برای تحول فرهنگی ضروری هستند. در عین حال، او بر خطرات استفاده ابزاری از رسانه‌ها توسط نیروهای ضددموکراتیک هشدار می‌دهد و معتقد است که باید مکانیسم‌هایی برای حفظ استقلال و کیفیت رسانه‌ها وجود داشته باشد. همچنین، او بر اهمیت احیای نهادهای مدنی مانند انجمن‌ها، اتحادیه‌ها و سازمان‌های غیردولتی تأکید دارد که می‌توانند فضایی برای تجربه دموکراسی مشارکتی فراهم آورند و مردم را به مهارت‌های لازم برای زندگی در نظام دموکراتیک مجهز کنند (میرزازاده احمدیگلو، ۱۴۰۱: ۲۱۸). این نهادها، مکتب دموکراسی هستند که در آنها، افراد یاد می‌گیرند چگونه بحث کنند، با نظرات مخالف برخورد کنند، تصمیم جمعی بگیرند و به توافق برسند.

نقش آموزش، احیای اجتهاد و عقلانیت دینی در بازسازی نظم

آموزش در هر دو نظریه لاک و کواکبی، ابزار اساسی برای ایجاد شهروندان آگاه و فعال است که می‌توانند در نظام دموکراتیک مشارکت کنند. لاک بر اهمیت آموزش عمومی و فراگیر تأکید دارد که باید شامل آموزش خواندن و نوشتن، آموزش علوم و فنون، و آموزش اخلاق مدنی باشد که همگی برای تربیت شهروندان مسئول ضروری هستند (مدی، ۱۴۰۱: ۴۲). او معتقد است که آموزش نه تنها باید اطلاعات منتقل کند، بلکه باید توانایی تفکر انتقادی، قضاوت مستقل و استدلال عقلانی را پرورش دهد که این مهارت‌ها برای شناخت حقوق و دفاع از آنها حیاتی هستند (میرعلی و موسوی، ۱۴۰۱: ۲۰۲). لاک همچنین بر اهمیت آموزش تاریخ تأکید دارد که می‌تواند به مردم نشان دهد چگونه استبداد شکل می‌گیرد، چگونه مردم در گذشته با آن مقابله کرده‌اند، و چه درس‌هایی می‌توان از این تجربه‌ها آموخت (ساسان، ۲۰۲۱: ۵۰). در اندیشه کواکبی، آموزش ابعاد گسترده‌تری دارد و شامل آموزش دینی صحیح نیز می‌شود که می‌تواند تفسیرهای انحرافی را اصلاح کند (کواکبی، ۱۳۹۱: ۱۲۴). او معتقد است که یکی از دلایل اصلی تداوم استبداد، تفسیرهای نادرست از دین است که اطاعت کورکورانه از حاکم را توجیه می‌کنند و مقاومت در برابر ظلم را نامشروع جلوه می‌دهند (فاضلی، ۱۳۹۲: ۹۵). بنابراین، احیای تفسیرهای اصیل دینی که بر عدالت، شورا، مسئولیت جمعی و مقاومت در برابر ظلم تأکید دارند، می‌تواند زمینه فکری و انگیزه اخلاقی لازم برای مبارزه با استبداد را فراهم آورد (میرزازاده احمدیگلو، ۱۴۰۱: ۲۲۲). کواکبی بر اهمیت احیای اجتهاد تأکید دارد که به معنای تفکر انتقادی و خلاقانه در فهم متون دینی است و در مقابل تقلید کورکورانه قرار دارد. او معتقد است که اجتهاد، راهی برای تطبیق اسلام با نیازهای زمان و پاسخ به چالش‌های جدید است که بدون آن، دین به مجموعه‌ای از قواعد منجمد تبدیل می‌شود که نمی‌تواند راهنمای زندگی معاصر باشد (منتسکیو، ۱۳۹۳: ۱۲۵).

عقلانیت دینی در اندیشه کواکبی، به معنای استفاده از عقل در فهم و تفسیر متون دینی است که در تضاد با فیدئیسیم و تفسیرهای خرافی قرار دارد (حسینی، ۱۴۰۱: ۳۵). او معتقد است که اسلام دینی عقلانی است که با علم و خرد سازگار است و تفسیرهایی که عقل را نفی می‌کنند یا خرافات را ترویج می‌دهند، انحراف از اسلام اصیل هستند (ولی زاده، ۱۴۰۱: ۳۴۵). این عقلانیت دینی، می‌تواند پلی میان سنت و مدرنیته باشد و نشان دهد که می‌توان مسلمان بود و در عین حال از ارزش‌های دموکراتیک، حقوق بشر و آزادی دفاع کرد (هالاک، ۲۰۱۳: ۳۹۰). کواکبی با این رویکرد، به دنبال بازسازی گفتمان دینی است که بتواند با چالش‌های معاصر دیالوگ داشته باشد و راهکارهای اسلامی برای مسائل سیاسی و اجتماعی ارائه دهد (نیوتن و ون دث^۱، ۲۰۱۶: ۴۸۰). نقش نهادهای آموزشی و مذهبی در این فرآیند بازسازی نظم حیاتی است (فاضلی، ۱۳۹۲: ۱۰۰). کواکبی معتقد است که مدارس دینی باید اصلاح شوند و برنامه‌های درسی آنها باید شامل علوم مدرن، تفکر انتقادی و آموزش حقوق شهروندی نیز باشد تا علمایی پرورش یابند که هم با سنت آشنا باشند و هم با مسائل معاصر. همچنین، او بر اهمیت آزادی تفسیر و تنوع آراء در حوزه دینی تأکید دارد و معتقد است که انحصار تفسیر در دست گروه خاصی، به استبداد دینی منجر می‌شود که به اندازه استبداد سیاسی خطرناک است. بنابراین، فضای باز برای گفتگوی دینی، تنوع مکاتب فکری و احترام به اختلاف نظر، پیش‌شرط‌های لازم برای احیای اجتهاد و ترویج عقلانیت دینی هستند (جوہانسر^۲، ۲۰۲۱: ۲۸۰). این رویکرد، می‌تواند راهی برای تطبیق سنت اسلامی با نیازهای جوامع مدرن باشد و نشان دهد که می‌توان نظامی دموکراتیک داشت که در عین حال با ارزش‌های دینی سازگار باشد و این ترکیب، مسیری برای گذار تدریجی به حکومت مشروع در جوامع اسلامی فراهم می‌آورد. همچنین، هر دو لاک و کواکبی بر اهمیت نقش آموزش در ایجاد نسل جدیدی از شهروندان تأکید دارند که با ارزش‌های دموکراتیک، حقوق بشر و مسئولیت اجتماعی آشنا باشند و بتوانند از نظام جدید حمایت کنند و در حفظ و تقویت آن مشارکت فعال داشته باشند (حبرماس^۳، ۱۹۸۹: ۱۹۸).

1. Newton & Van Deth

2. Juhansar

3. Juhansar

نتیجه‌گیری

مشروعیت سیاسی، پرسشی بنیادین درباره منشأ و مبنای قدرت مشروع است که سنت‌های فکری متفاوت پاسخ‌های متنوعی به آن ارائه کرده‌اند. نظریه قرارداد اجتماعی لاک و مفهوم شورا در اندیشه کواکبی، دو رویکرد متمایز اما دارای نقاط اشتراک قابل توجهی هستند که هر دو بر نقش محوری مردم در مشروعیت‌بخشی به حکومت تأکید دارند. هدف این پژوهش، مطالعه تطبیقی نظریه قرارداد اجتماعی و مشروعیت سیاسی در اندیشه جان لاک و اصول شورایی در اندیشه عبدالرحمن کواکبی بود. پژوهش حاضر با رویکرد کیفی و روش تحلیل تطبیقی انجام شد که در آن ابتدا مفاهیم کلیدی مشروعیت سیاسی، قرارداد اجتماعی، شورا، تفویض اختیار و محدودسازی قدرت در آثار دو متفکر استخراج و تحلیل شد، سپس مبانی نظری و ساختارهای نهادی هر یک به‌طور جداگانه بررسی گردید، و در نهایت با استفاده از روش مقایسه سیستماتیک، نقاط اشتراک و افتراق دو رویکرد شناسایی شد. نتایج نشان داد که مفهوم قرارداد اجتماعی در نظریه لاک بر رضایت آگاهانه و داوطلبانه شهروندان استوار است که در آن افراد بخشی از اختیارات خود را به حکومت واگذار می‌کنند تا حقوق طبیعی‌شان بهتر حفظ شود و این تفویض محدود و مشروط است. در مقابل، مفهوم شورا در اندیشه کواکبی بر مشارکت فعال مردم در تصمیم‌گیری‌های مهم تأکید دارد و حاکم موظف است با مشورت با امت، عدالت را رعایت کند و از اصول شریعت تبعیت نماید. تفاوت اصلی میان دو رویکرد در منشأ قدرت نهفته است که لاک آن را کاملاً مردمی و مبتنی بر قرارداد اجتماعی، و کواکبی آن را در چارچوب ارزش‌های الهی و شریعت تعریف می‌کند. با این حال، هر دو بر ضرورت رضایت و مشارکت مردمی برای مشروعیت حکومت تأکید دارند و معتقدند که حکومت نمی‌تواند بدون پذیرش مردم مشروعیت داشته باشد. یافته‌ها همچنین نشان داد که هر دو متفکر، ساختارهای نهادی محدودسازی قدرت را ضروری می‌دانند؛ لاک با تأکید بر تفکیک قوا، حاکمیت قانون و انتخابات آزاد، و کواکبی با تأکید بر مجامع شورایی، رعایت شریعت و نقش نظارتی علما و روشنفکران. این ساختارها، مکانیسم‌هایی برای جلوگیری از تمرکز قدرت و خودکامگی هستند که در هر دو نظام، نقش حیاتی در حفظ مشروعیت دارند. مکانیسم‌های تفویض اختیار و نقش مردم به‌مثابه داور نهایی مشروعیت در هر دو نظریه به‌صورت مشابهی تبیین شده‌اند. لاک معتقد است که مردم حق دارند در صورت نقض سیستماتیک قرارداد اجتماعی توسط حکومت، آن را برکنار کنند و قراردادی جدید تنظیم نمایند و این حق مقاومت، ضمانت اجرایی برای حفظ حقوق شهروندان است. کواکبی نیز معتقد است که امت حق دارد در برابر حاکم ظالم مقاومت کند و او را برکنار نماید و این حق، بر اساس تکلیف دینی امر به معروف و نهی از منکر توجیه می‌شود. هر دو بر اهمیت آگاهی، آموزش و مشارکت فعال تأکید دارند و معتقدند که بدون آنها، مشروعیت به رضایت منفعلانه تبدیل می‌شود که زمینه‌ساز استبداد است. راهکارهای بازسازی نظم سیاسی پس از استبداد در دو نظریه نیز دارای شباهت‌ها و تفاوت‌هایی است؛ لاک بر بازگشت به وضع طبیعی و بازسازی قرارداد اجتماعی با مشارکت گسترده مردم تأکید دارد، در حالی که کواکبی بر اصلاح تدریجی فرهنگی، احیای اجتهاد، و ترویج عقلانیت دینی تمرکز می‌کند. با این حال، هر دو بر ضرورت یادگیری از تجربه‌های گذشته، نهادینه‌سازی مکانیسم‌های نظارتی و تقویت آموزش عمومی تأکید دارند.

بر اساس یافته‌های این پژوهش، پیشنهاد می‌شود که در مطالعات آتی، تحلیل تطبیقی گسترده‌تری با گنجاندن متفکران دیگر از سنت‌های فکری مختلف انجام شود تا الگوهای جهانی‌تر در خصوص مشروعیت سیاسی شناسایی گردد. همچنین، پژوهش‌های میدانی درباره چگونگی کاربست نظریه قرارداد اجتماعی و اصول شورایی در نظام‌های سیاسی معاصر می‌تواند ارتباط میان نظریه و عمل را بهتر روشن کند. از منظر کاربردی، نتایج این پژوهش نشان می‌دهد که طراحی نهادهای سیاسی باید بر اصول مشارکت مردمی، تفکیک و توزیع قدرت، حاکمیت قانون و ایجاد مکانیسم‌های نظارتی مستحکم استوار باشد. علاوه بر این، برنامه‌های آموزش شهروندی باید بر تقویت تفکر انتقادی، آگاهی از حقوق و مسئولیت‌های مدنی و شجاعت مدنی تمرکز کنند تا شهروندانی پرورش یابند که بتوانند در نظام دموکراتیک مشارکت فعال داشته باشند. در جوامع اسلامی، ترکیب اصول شورایی با ساختارهای دموکراتیک می‌تواند مسیری برای گذار به حکومت مشروع فراهم آورد که هم با سنت دینی سازگار باشد و هم نیازهای مدرن را پاسخ دهد. در نهایت، این پژوهش نشان داد که مشروعیت سیاسی، فارغ از منشأ نظری آن، نیازمند رضایت و مشارکت فعال مردم، محدودیت و پاسخگویی قدرت، و حفظ حقوق شهروندان است و این اصول، می‌توانند پایه گفتگوی سازنده میان سنت‌های فکری مختلف باشند.

ملاحظات اخلاقی

مشارکت نویسندگان

همه نویسندگان در نگارش مقاله مشارکت یکسان داشته‌اند.

تعارض منافع

بر اساس اظهارات نویسندگان، این مقاله تعارض منافی ندارد.

حامی مالی

بنابر اظهارات نویسندگان این پژوهش هیچگونه حامی مالی ندارد.

سپاسگزاری

از تمامی مشارکت کنندگان در این پژوهش سپاسگزاری می‌شود.

منابع

- حسینی، س. د. (۱۴۰۱). بررسی شورای سیاسی در قرآن، تحلیل محتوای تاریخی. چهارمین کنفرانس بین المللی و پنجمین کنفرانس ملی حقوق و علوم سیاسی.
- حسینی، ع.، و بیننده، ع. (۱۴۰۴). مبانی معرفت شناختی نظریه قرارداد اجتماعی جان لاک. سیاست، ۱، ۱۸۹-۲۱۳.
- دریایی، ص.، و باباخانی، ت. (۱۴۰۱). تحلیل تطبیقی حقوق مالکیت در کشورهای اسلامی و غیر اسلامی با استفاده از نظریات جان لاک و علامه طباطبایی. نشریه پژوهش های تطبیقی فقه، حقوق و سیاست، ۲، ۴-۱۳.
- فاضلی، م. (۱۳۹۲). جایگاه مردم در نظام سیاسی - دینی از منظر آیت الله نائینی و شهید صدر. مرکز بین المللی ترجمه و نشر المصطفی (ص).
- کواکبی، ع.، قاجار، ع.، و رستگار، ز. (۱۳۹۱). طبایع الاستبداد. رسانش، ۱۲۰-۱۵۶.
- مدی، ب. (۱۴۰۱). «قانون دولتی» در دو «رساله» (نگاهی مقایسه ای به رابطه ی دولت، قانون و قرارداد در رساله ی تنبیه الامه و تنزیه المله محمدحسین نائینی و رساله ی دوم جان لاک درباره ی حکومت). دولت پژوهی، ۸(۳۲).
- منتسکیو، ش.، مددپور، م.، و مهتدی، ع. (۱۳۹۳). روح القوانين: به انضمام درآمدی بر روح القوانين. موسسه انتشارات امیرکبیر.
- مهدی زاده، ه. (۱۴۰۲). مطالعه تطبیقی قرارداد اجتماعی نزد توماس هابز و جان لاک. انتشارات حانون، ۳۱-۴۵.
- میرزازاده احمدیگلو، ف. (۱۴۰۱). نسبت دین و دموکراسی: بررسی تطبیقی آرای سیاسی جان لاک و علامه. رهیافت های سیاسی و بین المللی، ۳، ۱۸۵-۲۰۶.
- میرعلی، م.، و موسوی، س. ی. (۱۴۰۱). بررسی مقایسه ای نظریه وضع طبیعی از دیدگاه جان لاک و علامه طباطبایی. حکومت اسلامی، ۲۷(۲).
- ولی زاده، ح. (۱۴۰۱). جان لاک و دو رساله های وی در باب مولفه های دولت مدرن. نشریه رهیافت های نوین در مطالعات اسلامی، ۱۲، ۳۱۵-۳۳۱.

References

- Bazary, S. S., Karsa, K., Indah, S., & Marseli, D. (2024). John Locke's legal thought and the foundation of human rights [Pemikiran Hukum John Locke Dan Landasan Hak Asasi Manusia]. *Das Sollen: Jurnal Kajian Kontemporer Hukum Dan Masyarakat*, 2(01), 1-25.
- Dahl, R. A. (2005). *Who governs?: Democracy and power in an American city*. Yale University Press.
- Daryayi, S., & Babakhani, T. (2022). Comparative analysis of property rights in Islamic and non-Islamic countries using the theories of John Locke and Allameh Tabataba'i [In Persian]. *Journal of Comparative Research on Islamic Jurisprudence, Law and Politics*, 2, 4-13.
- Fazeli, M. (2013). The position of the people in the political-religious system from the perspective of Ayatollah Na'ini and Shaheed Sadr [In Persian]. Al-Mustafa International Translation and Publication Center.
- Habermas, J. (1989). *The structural transformation of the public sphere*. Polity Press.
- Hallaq, W. B. (2013). *The impossible state: Islam, politics, and modernity's moral predicament*. Columbia University Press.
- Hosseini, A., & Binandeh, A. (2025). Epistemological foundations of John Locke's social contract theory [In Persian]. *Politics*, 1, 189-213.
- Hosseini, S. D. (2022). Investigation of the political shura in the Quran: A historical content analysis [In Persian]. 4th International Conference and 5th National Conference on Law and Political Science.
- Juhansar, J. (2021). John Locke: The construction of knowledge in the perspective of philosophy. *Jurnal Filsafat Indonesia*, 4(3), 254-260. <https://doi.org/10.23887/jfi.v4i3.39578>
- Kawakibi, A., Qajar, A., & Rastegar, Z. (2012). The natures of despotism (Tabayi' al-Istibdad) [In Persian]. Resanesh.
- Lijphart, A. (2019). Patterns of democracy. In *The Oxford Handbook of Electoral Systems* (pp. 236-270). Oxford University Press. <https://doi.org/10.1093/oxfordhb/9780190258658.013.10>
- Lo, M. (2018). *Political Islam, justice and governance*. Springer. <https://doi.org/10.1007/978-3-319-91301-8>
- Madi, B. (2022). "State law" in two "treatises" (A comparative look at the relationship between state, law, and contract in Muhammad Husayn Na'ini's *Tanbih al-Ummah wa Tanzih al-Millah* and John Locke's *Second Treatise of Government*) [In Persian]. *State Studies*, 8(32). <https://doi.org/10.22054/tssq.2022.61787.1118>
- Mahdizadeh, H. (2023). A comparative study of the social contract in Thomas Hobbes and John Locke [In Persian]. *Hanoun Publications*, 31-45.
- Mirali, M., & Mousavi, S. Y. (2022). A comparative study of the theory of the state of nature from the perspective of John Locke and Allameh Tabataba'i [In Persian]. *Islamic Government*, 27(2). <https://doi.org/10.22081/jpt.2022.72909>
- Mirzazadeh Ahmadbeigloo, F. (2022). The relationship between religion and democracy: A comparative study of the political views of John Locke and Allameh [In Persian]. *Political and International Approaches*, 3, 185-206.
- Montesquieu, C., Madadpour, M., & Mohtadi, A. (2014). *The spirit of the laws: Including an introduction to the spirit of the laws* [In Persian]. Amirkabir Publication Institute.
- Newton, K., & Van Deth, J. W. (2016). *Foundations of comparative politics*. Cambridge University Press. <https://doi.org/10.1017/9781316551028>
- Sasan, J. M. V. (2021). The social contract theories of Thomas Hobbes and John Locke: Comparative analysis. *Shanlax International Journal of Arts, Science and Humanities*, 9(1), 34-45. <https://doi.org/10.34293/sijash.v9i1.4050>

Strauss, L. (1995). Natural right and history. University of Chicago Press.

Valizadeh, H. (2022). John Locke and his two treatises on the components of the modern state [In Persian]. *Journal of New Approaches in Islamic Studies*, 12, 315-331.

.